

Oddmund Løkensgard Hoel

Målreising og modernisering i Noreg 1885–1940

Avhandling for graden philosophiae doctor

Trondheim, november 2009

Noregs teknisk-naturvitenskaplege universitet
Det humanistiske fakultetet
Institutt for historie og klassiske fag

NTNU

Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet

Doktoravhandling for graden philosophiae doctor

Det humanistiske fakultetet
Institutt for historie og klassiske fag

© Oddmund Løkensgard Hoel

ISBN 978-82-471-1816-0 (trykt utg.)
ISBN 978-82-471-1817-7 (elektr. utg.)
ISSN 1503-8181

Doktoravhandlingar ved NTNU, 2009:208

Trykt av NTNU-trykk

Føreord

Denne avhandlinga er vorten til innanfor prosjektet *Det opne språket. Språk og kulturendring*, som gjekk åra 2003–2007 ved Ivar Aasen-instituttet, Høgskulen i Volda, i all hovudsak finansiert av Noregs forskingsråd. Berande var delprosjektet *Nyopninga: Den nynorske skriftkulturen* der siktemålet har vore å skriva historia om bakgrunnen for og utviklinga av ein nynorsk skriftkultur frå 1700-talet til vår tid. Det vart delt i tre periodar, og eg fekk ansvaret for tida frå 1885 til 1950. I samråd med prosjektleiing og rettleiar er dette seinare avgrensa til perioden 1885–1940.

Som stipendiat ved Aasen-instituttet hadde eg det privilegiet det er å få arbeida med dette stoffet på heiltid frå september 2003 til november 2006. Høgskulen i Volda ytte dessutan to månadsverk ekstra våren 2007. HVO, Aasen-instituttet og prosjektleiar Stephen J. Walton skal ha ein stor takk for romslege arbeidsvilkår og god tilrettelegging. Med dei to medstipendiatane mine, Jens Johan Hyvik og Aase Norunn Digernes, har eg hatt lange og gjevande diskusjonar og fått mange og gode kommentarar på tekstutkast.

Eg har vore knytt til ph.d.-programmet i historie og kulturfag ved Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet. Avgjerande for det valet var Ola Svein Stugu ved Institutt for historie og klassiske fag, som straks sa ja til å vera rettleiar. Samtalene og dei mange og grundige kommentarane hans til tekstutkast, har gjort arbeidet til ein gjevande læringsprosess som eg er djupt takksam for.

Gjennom arbeidet med avhandlinga har eg vore storbrukar av Luster bibliotek, høgskulebiblioteka i Volda og Sogndal og biblioteket i Ivar Aasen-tunet. Lokalsamlinga ved Sogndal bibliotek har òg vore god å ha. Og eg har framleis til gode å møte bibliotekarar som ikkje entusiastisk og raskt gjer kva dei kan for å skaffa fram dei særaste ting. De skal ha ein stor takk.

Hausten 2004 gjorde eit utanlandsstipend frå Noregs forskingsråd det mogleg for meg og familien å vera fire månader i Aberystwyth, Wales, der eg fekk høve til å fordjupa meg i språkhistoria og den omfattande språkhistoriske forskinga knytt til walisisk. Eg hadde kontorplass på Centre for Advanced Welsh & Celtic Studies, University of Wales. Ein stor takk går til direktøren, professor Geraint H. Jenkins, for god tilrettelegging og hjarteleg velkomst. Attåt Jenkins var særleg Marion Löffler ved senteret og Richard Wyn Jones ved Department of International Politics, UWA, inspirerande og nyttige samtalepartnarar.

Rekkja er lang med folk som har kommentert tekstutkast, brukt tid på faglege samtalar eller stilt opp på anna vis. Medrettleiar Brynjulv Gjerdåker og Ottar Grepstad skal

særleg framhevast. Stor takk òg til Olaf Almenningen, Marie Lund Alveberg, Svein Ivar Angell, Anders Aschim, Are Ausland, Margit Bergstrøm, Ragnhild Bjørge, Øyvind Bjørnson, Terje Eggum, Per Halse, Eirik Helleve, Per Eivind Hem, Reidun Høydal, Knut Kjeldstadli, Hermund Kleppa, Kirsti Langstøyl, Gunnar Skirbekk, Åsmund Svendsen, Lars S. Vikør og Terje Aarset.

Sidan 2007 har Avdeling for samfunnsfag ved Høgskulen i Sogn og Fjordane vore arbeidsplassen min. Kollegaene mine skal ha takk, ikkje minst for å ha vist stor forståing for behovet mitt for å vera noko avskjerma og ukollegial i periodar. ASF har òg ytt økonomisk støtte til kursdeltaking.

Kristi var eit knapt år då eg byrja på stipendiatlivet medan Tora og Øyvind kom til i løpet av stipendiatperioden. Dei har effektivt sytt for at pappa med nokre unntak har måtta avgrensa avhandlingsarbeidet til tilnærma normal arbeidstid og dagleg har vorte minna på at det finst viktigare ting i livet enn avlidne målfolk.

Slik sett har andre delar av familien vore meir direkte til *nytte*. Svigermor Kari Grov har trødd til oftare enn nokon kunne venta. Bidraga frå mor mi, Torlaug Løkensgard Hoel, spenner over heile spekteret frå manuskomentarar til henting i barnehagen og baking av fredagskaka mi på jobben, attåt finansiell støtte i ein periode då det offentlege tok til å svikta.

Eli Bjørhusdal – kjærast, kone og fagfelle – skal ha den største takken, aller mest for å vita kva dette går ut på, og å ha funne seg i ein framdriftsplan som vart stadig meir ullen. Eg funderer stadig på når og korleis eg kan få betalt tilbake for eit krevjande au pair-opppdrag ho tok fire regntunge månader i Aberystwyth medan eg fekk levva (fag)livet.

Med så mange gode hjelparar burde det stå klart for alle at ingen andre enn eg kan lastast for dei lyta som framleis måtte hefta ved dette arbeidet.

Jostedalen, 27. mars 2009.

Oddmund Løkensgard Hoel

Innhald

Føreord	3
Innhald	5
Figurar og tabellar.....	9
Forkortingar	9
Kapittel 1 Innleiing	11
Problemstillingar.....	13
Innfallsvinklar, avgrensingar og disposisjon.....	16
Tematisk avgrensing	16
Periodisk avgrensing.....	19
Strukturen i avhandlinga.....	20
Kjelder.....	20
Kapittel 2 Fagtradisjonar og forskingssituasjon.....	23
'Ytre språkhistorie' - omriss av eit fagfelt.....	23
Språkhistorie og språkpolitikk	23
Inn i språkvitskapen.....	25
Ut av språkvitskapen	30
Frå 'ytre språkhistorie' til 'nynorsk skriftkultur'	33
Forsingssituasjon	37
Periodiske tyngdepunkt	38
Tematiske tyngdepunkt.....	38
Oppsummering	42
Kapittel 3 Teoretiske perspektiv på nasjonsbygging og modernisering	45
Nasjonsbygging og nasjonalisme	46
Skular i nasjonalismeforskinga.....	48
Kulturnasjonalisme	51
'Etnisk - statsborgarleg' nasjonalisme som problematisk dikotomi.....	55
Nasjonalisme - ovanfrå eller nedanfrå?	59
Språk og nasjonalisme	62
Kvasi-etniske konflikhtar innan nasjonar.....	65
Modernisering	68
Klassisk moderniseringsteori.....	68
Multiple modernitetar.....	71
Moderniseringa og målstriden - ulike syn	74
Norsk målstrid som uttrykk for alternative moderniseringsprosjekt?	77
Oppsummering	82
Kapittel 4 Kva var 'målrørsla'?	85
Målstridens omgrepshistorie.....	86
Omgrepshistorie - Koselleck	87
'Mål/språk'	90
Namna på skriftmåla.....	94
Ei rørsla tek form.....	103
Det nasjonale elitenivået.....	104
Dei lokale og regionale nivåa.....	108
Den nynorske pressa	113
Oppsummering	114
Kapittel 5 Synet på urbanisering og industrialisering før 1900.....	117
Synet på byar og bymål i målrørsla fram til 1890-åra.....	118

Utgangspunktet: tilknytninga til agrarsamfunnet	119
Hans Ross og Arne Garborg om bydialektane kring 1880	121
Språkleg grensedraging	125
Byar og bydialektar i ordsiftet om jamstillingsvedtaket 1885	127
Framgang for tilnærmingstanken	131
Knudsen og jamstillingsvedtaket	131
Nytt syn på byane?	136
Frå to-nasjonslære til samarbeid og integrasjon?	141
Målmarknaden 1898	147
Målrørsla og industrialiseringa	149
Tidleg småindustri i Nord- og Midthordland	151
Synet på industrien i det sentrale målmiljøet	153
Oppsummering	157
Kapittel 6 Mellom radikalisme og konservativisme	161
Venstre og målsaka	162
Døme: målvedtaka 1892	163
Kva ville Venstre med målsaka?	165
Målfolk til venstre for Venstre	167
Arbeidarsamfunnsrørsla før 1890	169
Eit sideblikk på Hedmark og Oppland	173
Arbeidardemokratane	179
"Anarkistrida"	180
Den 17de Mai og dei sosiale spørsmåla	185
Jordspørsmålet og georgismen	187
Oppsummering	192
Målfolk til høgre for Venstre	193
Grundtvigianarar mot pietistar?	194
Kristninga av landsmålet	198
Målsak og pietisme i Sogn	202
Kristelege ungdomsskular og lærarseminar	206
Lærer mot prest?	209
Moderate Venstre og målsaka	212
Avradikalisering?	214
Oppsummering	221
Kapittel 7 Målstrid, unionsstrid og militærpolitikk	225
Folkevæpning og målsak i 1880-åra	227
Ola Five	228
Folkevæpningssamlaga	229
Følgjene av unionskrisa 1895	232
Kulturnasjonalistisk organisering	233
Fredssak og forsvarsskepsis	237
Militærpolitisk snuoperasjon	241
Målrørsla og unionsoppløysinga	246
Unionsspørsmålet fram til mars 1905	248
Målrørsla og Karlstad-opposisjonen i hovudstaden	253
Karlstad-protestane utover i landet	262
Karlstad-protestane – ei vurdering	266
Ein nynorsk militarisme?	270
Kapittel 8 Nytt syn på byen?	279
Målstriden hausten 1899: nye skyttargraver	280

Den fyrste riksmålsorganiseringa	280
Bakgrunnen for målstriden	282
Riksmålsaksjonen og by-land-konflikten	287
Verknadene av riksmålsaksjonen.....	289
Bymåla blir rehabiliterte	291
Dei fyrste bymålsgranskingane	292
Bymålslaget	295
Den organiserte målrørsla i byane.....	296
Bylaga – eit oversyn	298
Den regionale sentrumsfunksjonen til bylaga.....	299
To døme: Rogaland og Telemark	301
Kristiania: Bondeungdomslaget og Klaus Slettens program	302
Bondeungdomslaga som fenomen – målsaka sin posisjon	305
Bondeungdomslaga – møtestader for ressurssterke innflyttarar?.....	310
Bymållaga og det praktiske arbeidet	313
Oppsummering	315
Kapittel 9 Målrørsla møter storindustrien	323
Fem industristader i nynorskland	324
Industrireisninga.....	325
Innføringa av landsmål.....	327
Løysinga: parallellklassar	331
Lovfesting av parallellklasseordninga.....	334
Synet på storindustrialiseringa	336
Sosiale motsetnader.....	337
Innflyttarar og bygdefolk – språkdemografiske faktorar	342
Urbanisering og ideologiske konfliktrar.....	345
Motstand mot storindustrien.....	347
Alternativ moderniseringsstrategi?	351
Industrivenlege målfolk.....	354
Moderat interesse	356
Domeneproblemet	357
Oppsummering	360
Kapittel 10 Målrørsla, arbeidarrørsla og militærpolitikken	367
Arbeidarpartiet og målspørsmålet	368
Nøytralitetspolitikken.....	369
I praksis: ei målvenleg line.....	371
Arbeidarpartiet, målsaka og andre 'nasjonale spørsmål'	377
Militærpolitikken i norskdomsrørsla etter 1905	379
Heltane frå 1905	379
Lowzow og striden om hærordninga 1909	382
Samarbeidet med Norges Forsvarsforening	385
Militærpolitisk skjerping fram mot fyrste verdskrigen.....	386
Gjelsvik-Os-regimet.....	388
Fredsvener og fredssauer	392
Tilhøvet til arbeidarrørsla.....	394
Oppsummering	399
Kapittel 11 Mellom sosialismen og høgreaktivismen	403
Bonderørsla	404
Bondepartiet	404
Partikampen om målpressa.....	406

Nynorske bondepartiaviser.....	408
Samarbeid mellom bondelaget og norskdomsrørsla.....	411
"Bondereising"	412
Høgreaktivismen.....	419
Frisinnede Venstre.....	421
Fedrelandslaget.....	422
Strid mellom Fedrelandslaget og Noregs ungdomslag	426
Grønlandssaka	430
Militærpolitikken etter fyrste verdskrigen.....	438
Frieri til arbeidarrørsla	442
Avantgarden: Studentmållet.....	443
Mållagsårsmøta 1920-22.....	445
DNA: fyrste steg bort frå nøytralitetslina	450
Målsosialistane og nasjonalismen	456
Nynorske arbeidaraviser	460
Oppsummering	462
Kapittel 12 Makt og avmakt i byane	467
Den nynorske sigersvissa og byproblemet.....	468
Framgangen som argument	468
Einaste riksmål i landet - nedanfrå eller ovanfrå?.....	471
Målreisingsarbeidet i byane	477
Synet på bymåla	479
Gustav Indrebø om bymåla.....	480
Skilnader på eit tradisjonalistisk og reformistisk syn på bymåla?	482
Bynamna: spydspissen som brakk	486
Namnepolitikken 1900-1920 - ei nynorsk suksesshistorie	487
Bynamna kjem opp - <i>Kristiania-Oslo</i>	491
Lærdomar av <i>Oslo</i> -striden.....	494
Stridane om <i>Fosna</i> og <i>Nidaros</i> fram til juni 1929	496
Reaksjonen - <i>Bjergvin</i> og <i>Nidaros</i>	500
Strategien til målrørsla.....	502
Skepsis utanfor målrørsla.....	507
Språkstrid og namnestrid.....	508
Nye strategiar i 1930-åra	511
"Vokster-lina" mot "tvangs-lina"	512
Målreisinga som distriktpolitisk forsvarsstrid	516
Tilhøvet til arbeidarrørsla og samnorskpolitikken i 1930-åra	522
Oppsummering	533
Kapittel 13 Konklusjon.....	541
Det lokale nivået og domenespørsmålet	541
Målrørsla, Venstre og venstrenasjonalismen	543
Kulturnasjonalisme og politisk nasjonalisme	546
Urbaniseringa	548
Industrialiseringa	553
Arbeidarrørsla	556
Målrørsla og radikalismen.....	559
Når vart målrørsla ei 'rørsla'?	560
Alternative moderniseringsprosessar	562
Norsk målstrid som kvasi-etnisk konflikt	564
Avrunding.....	567

Kjelder og litteratur	569
Arkiv	569
Oppslagsverk, internettressursar m.m.....	569
Aviser og tidsskrift	570
Kjelde- og litteraturliste.....	570

Figurar og tabellar

Tabell 1. Stortingsrepresentantar etter haldning til Karlstad-traktaten 1905 og tilslutnad til målstemneoppropet 1906, s. 259

Tabell 2. Partitilknyttinga for nynorskavisene 1920–40, s. 410

Figur 1. Sosial struktur på og ikring industristadene, s. 360

Figur 2. Nynorsk i folkeskulen 1890–1960. Krinsar og elevar. Prosent, s. 469

Forkortingar

bm	bokmål
BUL	bondeungdomslag
da.	dansk
DNA	Det norske arbeiderparti
f.	femininum
FD	Forsvarsdepartementet
GT	Det gamle testamentet
H	Høgre
LO	Landsorganisasjonen
m.	maskulinum
MF	Menighetsfakultetet
MV	Moderate Venstre
n.	nøytrum
NM	Noregs mållag
nn	nynorsk
NT	Det nye testamentet
NU	Noregs ungdomslag
rm	riksmål
spd.	spesidalar
sv.	svensk
V	Venstre